

Војин Н. Ранђеловић¹, докторанд
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Србија

ПРОСВЕТНЕ ПРИЛИКЕ У ЛЕСКОВЦУ ОД ПОЧЕТКА XIX ВЕКА ДО 1878. ГОДИНЕ

Апстракт: Рад се бави развојем школства у Лесковцу од почетка XIX века до 1878. године, односно до ослобођења јужних крајева Србије од турске власти. У раду се, пре свега, даје кратак приказ услова живота Лесковчана. Даље се пажња посвећује примени манастирског метода учења, као и постепеном преласку на модерније облике наставе од доласка учитеља Симеона Софијанца. Посебна пажња посвећена је лесковачкој школи, познатој као Ча Митина школа, као и на учитељима тог периода (Даца, Ча Мита, Бата Ђорђе, Симеон Софијанац, Јосиф Х. Костић, Настас и Ленка Крстић). Рад је реализован коришћењем радова Владимира Стојанчевића, великог познаваоца историје југоисточне Србије у XIX веку, као и радова из *Лесковачкој зборника*.²

Кључне речи: школа, учитељ, Лесковац, Синод, Министарство просвете

Увод

Пре него што се говори о просветним приликама у Лесковцу, потребно је дати неколико речи о условима живота Лесковчана у првој половини XIX века. Према подацима Сергија Димитријевића, око 1807. године је Лесковац био ограђен земљаним утврђењима и дрвеним палисадама. У том периоду је Лесковац био град са више од 2.000 кућа. Лесковац је 1858. године посетио аустријски конузол Хан, из чијег путописа сазнајемо да је у то време у Лесковцу

¹ vojinn.randjelovic@filfak.ni.ac.rs, ORCID: 0009-0004-7491-3758; Vojin N. Randelović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of History, Serbia

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (уговор бр. 451-03-137/2025-03/200165). Припремљено у оквиру пројекта Историја данас, изазови и искушења, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 423/1-3-01).

било око 3.000 кућа, од којих је 500 било турских.³

Током прве половине XIX века куга се јављала у више наврата и оставила је тешке последице по српско становништво у тадашњој југоисточној Србији и Османском царству (Нишка, Пиротска, Лесковачка и Врањска нахија). Посебно су разорни били налети куге 1836, 1837 и 1838. године, када је поред вароши куга прешла и н равничарска села и нека планинска насеља. Масовно ширење куге је за собом однело велики број живота. О епидемијама куге поетчком XX века писао је Хаџи-Јован Васиљевић (велики познавалац југоисточних крајева Србије). Он је забележио да су три епидемије куге (како их он назива, „колере“) биле 1814, 1831 и 1836. године.⁴ Куга је захватила Ниш, Пирот, Лесковац, Врање нешто мање, Белу Паланку, Власотинце и предео Црне Траве. Може се рећи да је епидемија куге из 1836–1838. године до тада надмашила све остале у Јужном Поморављу и Понишављу.⁵

Крајем 1838. године епидемија се повукла. Само у Нишкој, Пиротској, Лесковачкој и Врањској нахији однела је између двадесет и тридесет хиљада живота, оставивши за собом страх у народу, као и трајне друштвене и економске последице, које су имале велики утицај на живот тамошњих Срба. Сећања на кугу („чуму“) се данас могу наћи у легендама и веровањима мештана најзабаченијих села. Народна традиција, коју су забележили многи писци, одржавала је сећања у народу на једну тешку епидемију, која је остала забележена и у писаним историјским изворима.⁶⁷

С обзиром да су у устанку српског становништва од 1841. године учествовали Лесковчани, након његовог слома српско становништво лесковачког краја нашло се у изузетно тешком положају. На то су највише утицала три фактора. Прво, Лесковачки крај, заједно са Власотинцем и Пољаницом, дао је највећи број политичких завереника у том устанку. Друго, протерани лесковачки Исмаил паша се вратио у Лесковац, желећи да се освети локалном српском становништву. Треће, прикупљање харача је било предато у руке породице Френчоглу-Френчевића, која је била у пашином сродству, те су њени чланови приликом сакупљања пореза злоупотребљавали свој положај и чинили велике злочине, поготово према сеоском становништву. Одсуство контроле турске власти и мржња према хришћанском становништву су толико погоршали стање у лесковачком крају током 1841. и 1842. године, да није било села и сељака који нису осетили одмазде не само башибозлучких дружина, већ и органа турских регуларних власти.⁸

³ Р. Стојановић, „Изглед Лесковца за вријеме Турака“, Лесковачки зборник, 7, 1967, 48.

⁴ Епидемија куге из 1831. године је у народу била позната као *Голема чума*, а она из 1836. године као *Мала чума* (В. Стојанчевић, „Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије“, *Лесковачки зборник*, 13, 1973, 14).

⁵ В. Стојанчевић, *Југоисточна Србија у XIX веку (1804–1878)*, Ниш, 1996, 111.

⁶ Исто, 119–120.

⁷ Опширније о епидемијама куге 1814, 1836. и 1838. године: В. Стојанчевић, *Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије...*, 13–22.

⁸ В. Стојанчевић, „Друштвени и економски положај српског становништва у Лесковачкој нахији

Због свих наведених разлога, у Лесковцу је у том периоду завладало јако тешко економско стање. На економију лесковачког краја утицало је то што је велики број људи пребегло у Кнежевину Србију, као и економска експлоатација од стране ерара и преко аграрних обавеза српских сељака према феудалцима. Након слома устанка од 1841. године читлучење је узело снажан замах. На селу је био повећан кулук и повишен натурални износ феудалне ренте. Поред свега овога, порези су кренули да се дају у закуп, што је створило услове за даљу економску експлоатацију хришћанског становништва од стране Турака.⁹ Још једна од последица гушења устанка јесте јављање закупаца државног десетка и беглика (десетак у стоци) у селима, који су се звали илтизамције. Поред њих, јавили су и многи споредни порези. Илтизамције су имали велика пуномоћја и радили су уз сагласност локалних власти на што већем опорезивању сељака. Порез на сељачко-во имање и десетак су се процењивали од ока. Стопа пореза се увећавала за два, три, или више пута у односу на основу економског стања сељака.¹⁰

Просвета

У првој половини XIX века, српске школе су биле издржаване од стране државе, нахија, општина, села, задруга, црква, манастира, као и приватних људи. Највише материјалних средстава ишло је на плате учитеља, док се остатак користио за потребе школске зграде, намештај и огрев. Држава и нахије су учитеље исплаћивале искључиво у новцу, док су их остале институције и лица исплаћивали делом у новцу, делом у натури. Како би се издржавање школа олакшало, оснивани су многи фондови, који су покривали трошкове издржавања школа. Добровољни прилози, завештања, чак и приходи од неких казни, омогућили су отварање и постојање школских фондова.¹¹

У периоду о коме је реч, школе у Лесковцу и околини биле су одржаване од стране црквено-школских општина, или неких појединаца који су одржавали школе приватно, као учитељи.¹² У овим школама се примењивао манастирски или науснички метод (ученици су у датом периоду учили и најобичније текстове напамет, без разумевања). Код манастирског метода се прво учила азбука, свако слово по његовом имену. Након азбуке се прелазило на црквену књигу, Часословац. Затим се прелазило на Псалтир, онда на Месецослов, затим Апостол и на

непосредно по гушењу устанка 1841. године”, *Лесковачки зборник*, 10, 1970, 43.

⁹ Исто, 47–48.

¹⁰ Опширније: В. Стојанчевић, „Из историје лесковачког краја у другој четвртини XIX века”, *Лесковачки зборник*, 6, 1966, 92–93.

¹¹ Ж. Ђорђевић, *Школе и просвета у Србији 1700–1850*, Београд, 1950, 26–27.

¹² О школама у околини Лесковца нема много података, иако је било писано и о сеоским и о манастирским школама. О њима је углавном писано на основу очуване народне традиције. Углавном је било писано о школама у самом Лесковцу (В. Стојанчевић, „Прилог познавању школских прилика у лесковачком крају пред ослобођење 1878. године”, *Лесковачки зборник*, 5, 1965, 44).

крају су се учили Требник и Јеванђеље. Ученици који су умели тачно да прочитају и разумеју Јеванђеље и Светче постижали су највећи успех. Треба напоменути да се ученици нису делили на разреде, већ према књизи коју су успели да савладају.¹³

Треба напоменути да Лесковац, иако је био у блиској вези са Нишом, уопште није много подлегао његовом утицају, ни у материјалном, ни у трговачком погледу. Лесковац је захваљујући својим главним привредним производом, кудељом, и својом индустријом, ужаријом, био у тесној вези са Бугарском. Међутим, без обзира на трговачке везе са Бугарском, Лесковац није подлегао ни њеном утицају. Може се рећи да је због тога Лесковац „задржао своју чисто патријархалну и националну индивидуалност”. Према Др. Јовану Хаџи-Васиљевићу, баш се због те патријархалности развила интелектуална снага Лесковца. Због своје индивидуалности, у Лесковачкој школи се до шездесетих година XIX века одржао манастирски метод.¹⁴

Познато је да је најстарији учитељ у Лесковцу био Стојанча-Даца, који је међу Лесковчанима био познат као Даскал Даца. Према годинама старости његових ђака, може се рећи да је Даца могао да буде учитељ од 1810. године, а радио је „40 година” (др Јован Хаџи-Васиљевић наводи да је број 40 произвољан, јер се у народу говорило да је радио као учитељ 40 година). За Дацу се може рећи да је био главни учитељ, јер иако је поред њега у то доба радило још учитеља, они су радили као приватни учитељи, тј. учили су децу по кућама. Учитељ Даца је са својим помоћницима децу учио у градској школи код Старе Цркве. Према казивањима Дациних ученика, он је деци предавао из црквено-словенских књига и био је веома строг.¹⁵

Подаци о школским зградама Лесковца везују се за обнову старе лесковачке цркве (оцаклије) 1839. године.¹⁶ Све до 1841. године не постоје подаци о постојању једне школске зграде у Лесковцу. Школска зграда се први пут помиње 1841. године. Она је била смештена у црквеном дворишту саборне Лесковачке цркве Св. Богородице у Црквеној махали (градска четврт која се звала „Панађуриште”), у коме су Лесковчани касније подигли две школске зграде, једну 1854. године (њој је друга зграда дограђена 1870. године), а другу 1872. године (ово је била школска зграда за женску децу). Школску зграду од 1854. године Лесковчани су звали „Ча Митина чкоља”, или „Велика ча Митина чкоља”. Према исклесаном натпису постављеном у поткровљу изнад улазних врата, школска зграда је била подигнута 1854. године.¹⁷ Прецизније, она се налазила на десној

¹³ В. Трајковић, „Почеци школства у лесковачком крају”, *Лесковачки зборник*, 43, 2003, 335.

¹⁴ Ј. Хаџи-Васиљевић, *Просветне и ђолийичке йрилике у јужним срйским обласйима 19. века*, Београд, 1928, 55–56.

¹⁵ Исто, 56–57.

¹⁶ В. Трајковић, „Почеци школства у лесковачком крају”..., 336.

¹⁷ Постоје мишљења да је Ча Митина школа била подигнута након 1854. године. О овоме ће бити више података у даљем тексту.

четврти црквеног плаца, тј. на југоисточном делу. Ако је истина да је постојала једна школска зграда од 1841. године, онда је ова из 1854. године сигурно била већа и модернија.¹⁸

Вероватно је да је Даца као учитељ радио до 1853/1854. године. Њега је на кратко заменио његов бивши помоћник поп Ђорђе, звани Екзарх, који је деци такође предавао по манастирском методу. И за његово време су у Лесковцу радили приватни учитељи. Поред њега, радили су и Јова даскал и поп Тома даскал, који је био Дацин син. Први спремнији учитељ у Лесковац дошао је 1856. године. То је био Симеон (Симион) Софијанац. За њега се зна да је био родом из Софије и да је по народности био Грк. Не зна се одакле је дошао, али се зна да је сам дошао у Лесковац и понудио се да ради као учитељ. Учитељ Симеон је био врло образован. Деци је предавао из црквено-словенских и српских књига. Његови помоћници били су Горча Танић (Бата Горча), потоњи прота у Прокупљу, Бата Ђорђе и Ча Мита (одатле назив за Ча Митину школу). И Бата Ђорђе и Ча Мита су такође учили децу из црквено-словенских и српских књига.¹⁹²⁰

Писани састави за које је употребљиван манастирски метод, који датирају из тридесетих година XIX века, јасно доказују да се писменост у Лесковцу развијала и пре него што је у школама кренуо да се примењује мешани манастирски и модерни српски метод. Иако је тада коришћен само манастирски метод, свакако је позитивно утицао на описмењавање Лесковчана, тј. да се на основи свог матерњег месног говора приближе матерњем књижевном језику. У свом делу *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима 19. века* др Јован Хаџи-Васиљевић је навео неколико примера.²¹

Поставља се питање ко је подигао Ча Митину школу. Једном приликом су пословни Лесковчани добили милион турских грошева, као султанов поклон лесковачкој сиротињи, тако да је могуће да су тај новац инвестирали у изградњу нове школске зграде. Додуше, литература и традиција дају податке да је Ча Митину школу подигао црквени Синод 1854. године (како стоји и на натпису). Међутим, прецизних података ко је подигао школу у изворима уопште нема. Ни у делу „Ча Митина школа”, које је крајем XIX века написао учитељ Глиша Костић-Крајчић, који је био ученик Ча Митине школе, се не помиње ни време подизања школе, ни ко је подигао исту. Аутор је у свом делу дао само опште информације о школској згради.²² На пример, Костић је у свом делу навео да до старе цркве постоји стара зграда, „ограђена тврдим зидом од ћерпича, у коју се улази

¹⁸ Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”, *Лесковачки зборник*, 26, 1986, 351–353.

¹⁹ Ј. Хаџи-Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима 19. века...*, 57.

²⁰ Ча Мита (Мита Николић) и Бата Ђорђе (Ђорђе Петковић) су такође били заслужни за развој школства у Лесковцу (В. Трајковић, „Почеци школства у лесковачком крају”..., 339).

²¹ Опширније: Ј. Хаџи-Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима 19. века...*, 210–211.

²² Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”..., 352.

на велику двокрилну капију”. Зграда је била велика и једноспратна. У њу се улазило са западне стране на неколико степеника. Прво се улазило у један велики ходник, који је водио до учионица. На супротној страни се излазило у двориште, где су се налазили бунар и нужници.²³

Постоје мишљења да је Ча Митина школа заправо подигнута након 1854. године, упркос натпису изнад улазних врата. Више је разлога због којих се доводи у питање тачност податка наведеног на том исклесаном натпису. На пример, 1854. године је Турска водила рат против Русије. Како би што ефикасније издржавала своју војску, Турска је ради њених потреба оптерећивала становништво Османског царства током целог рата. Поред многих крајева, обавезе издржавања војске су пале и на Лесковац.²⁴ Баш због овога се година подизања школске зграде доводи у питање, јер је вероватно било тешко подићи једну модернију школску зграду док је народ био оптерећен многим даждинама и у ратном окружењу. Поред овога, црква у то доба није била у завидној финансијској ситуацији. Такође, пре доношења Хатихумајуна 1856. године турске власти су ретко када дозвољавале подизање нових школских зграда.²⁵

Према једном допису из Лесковца, који је био објављен у часопису *Светловид* 1857. године, у броју 34, у Лесковцу су тада постојала „четири училишта” (у времену када је објављен овај допис из Лесковца школа се звала училиште). Овај допис је Лесковчанима препоручио да више пажње обрате на школе и образовање. Према тексту дописа, ниједно од „четири училишта” није имало свој фонд и учитељи нису били добро плаћани за њихов посао. Из дописа се може рећи да су у Лесковцу тада постојале три школе и једна приватна. Међутим, могуће је да се не мисли на школе, него на учионице у Ча Митиној школи, којих је могло бити три, и на једну приватну која је радила негде у граду.²⁶ Допис недвосмислено говори о развијеном школству у Лесковцу. Део његовог текста даје податке и о лесковачким младићима који су се школовали ван Турске: „Одавде има седам ученика који су на наукама изван земље и то четири у Београду, један у Сремским Карловцима, два у Одеси али ови су у стању себе издржавати”. Међутим, чудно је што допис не помиње никакву „Ча Митину” школу, коју је, када се говори о образовању у Лесковцу, немогуће изоставити. Она је тада била не само најпознатија, већ и једина зграда хришћанске раје у Лесковцу (из овога се види да се у допису

²³ Г. Костић, *Ча Митина школа*, Београд, 1898, 3.

²⁴ Као извор о оптерећивању Лесковчана током рата постоји једна жалба Лесковчана султану на тиранију и крађу добара од стране читлук сахибија. Жалба датира из времена мало након Кримског рата и у њој су биле наведе даждине, које је народ морао да исплаћује током рата (Опширније: Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”..., 351.)

²⁵ Опширније: Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”..., 351–352.

²⁶ Необично је што аутор Р. Требјешанин у свом научном чланку „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века” разматра да је могуће да је у Ча Митиној школи било три учионице (на основу текста дописа из 1857. године), док Глиша Костић, савременик тог доба, у свом делу *Ча Митина школа* наводи да су до 1870. године постојале само две учионице (велика и обична) (Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”..., 352; Г. Костић, *Ча Митина школа*, 3).

стварно мисли на учioniце).²⁷

Према учитељу Костићу, Ча Митину школу је издржавао црквени Синод (црквена општина), који је тада био називан „Митрополијом”. Без обзира на то, сваки ђачки родитељ је плаћао неодређену суму новца за дрва за огрев, која се временом свела на један или два „гроша чаршијска”, зависно од имућства. У случају да неко није платио, његово дете није имало права „да се греје код пећи”. Новац за грејање су прикупљали сами наставници. Школовање је било добровољно. Родитељи су своју децу уписивали у школу када су желели, мада су обично то радили на Чисти понедељак. Прозивања тада није било. Како је школовање било добровољно, родитељи су своју децу исписивали из школе по вољи, мада су то обично радили на Ђурђевдан или Митровдан, јер су тада мајстори примали шегрте.²⁸

Научни рад Верољуба Трајковића, „Почеци школства у лесковачком крају”, (из новијег доба него Костићево дело) даје податак да је бригу о лесковачкој школи водио „Синод”, који је представљао црквено-школску општинску управу. Њиме је могао да управља митрополит, иконом (митрополитов намесник) или неки виђенији свештеник. Лесковачки Синод је чинило 8–10 чланова, који су били бирали на збору виђенијих грађана и Еснафа. Синод је на својим седницама „водио бригу о Учитељима и школама” и давао се другим црквено-школским питањима. Поред Синода, ђачки родитељи били су у обавези да уплаћују извесну суму новца у циљу издржавања школе (многи подаци које наводе Костић и Трајковић се поклапају).

У почетку су у Ча Митиној школи радила два учитеља, Мита и Ђорђе. Миту су ученици звали *Ча Мити* (односно чича Мита), а Ђорђа *џаџа Ђорђе*. Учитељски посао су поделили тако да је Мита подучавао један део ђака, а Ђорђе други. Учитељ Костић је то овако објаснио: „Њих двојица бегу поделили ’чинове’, те је даскал Мита учио ову половину ђака до врата, а даскал Ђорђе ону до ’чардачета’”. Тада се веровало да ће онај ко има више пријатеља имати и више ђака. Учитељ Мита је обично имао више ђака, јер је био старији и блажи од учитеља Ђорђа.²⁹

У школи разреда није било, већ је сваки ђак учио за себе, ко је колико хтео и могао. Сваки ђак је био испитиван пре подне и после подне, а ко није показао довољно знања био је кажњаван. Тада распуста није било, те се у школу ишло током целе године. Само се суботом после подне ишло у школу без књига и учило певање, а увече су ђаци ишли у цркву. Једини нерадни дани су били око Божића и Ускрса. Часови су држани од осам до једанаест часова пре подне и од један до четири часа после подне. Ваци нису имали одморе између часова. По доласку у школу нису излазили из ње док се сви часови не заврше. Због недостатка одмора између часова, у случају нужде, ђаци су морали да замоле учитеља да их пусти

²⁷ Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”..., 351–352.

²⁸ Г. Костић, *Ча Мити* школа, 7–8.

²⁹ Исто, 8.

учитеља у Ча Митиној школи. Својевремено су и Ча Мита и Бата Ђорђе заједно држали певницу у лесковачкој цркви.³³

Обојица учитеља Ча Митине школе предавали су по манастирском методу, све до ослобођења од турске власти, без обзира на долазак Симеона Софијанца 1856. године. Софијанац је у извесној мери модернизовао наставу у Лесковцу, тако што је спојио манастирски и модеран метод, поготово од 1860. године, када су у Лесковац почеле да пристижу српске књиге. Српска настава кренула је у потпуности да преовладава доласком Јосифа Х. Костића и Настаса Крстића. Како није навикао на модеран начин наставе, Бата Ђорђе је постао помоћник Симеону Софијанцу до његовог одласка. Након тога је радио као учитељ до 1878. године, када је напустио школу и прешао у општинску службу.³⁴

Симеон Софијанац је био веома заслужан за развој писмености у Лесковцу. Учитељ Симеон је поред Часловца, Псалтира, Требника и Псалтихије предавао и српско-словенски Катихизис, *Пресад мудросѝи* од нишког учитеља Тасе Петровића, српску граматику с падежима (штампану у Београду), земљопис и рачун. Од наставних средстава користио је глобус и таблице *Аз-буки* на српско-словенском језику, које су служиле уместо буквара. Ови подаци односе се на прве године Симеоновог учитељског рада у Лесковцу, јер је познато да је 1861. године од Министарства просвете лесковачка школа добила све потребне књиге и друга наставна средства државног издања.³⁵³⁶³⁷

Софијанац је радио као учитељ до лета 1868. године. Како је због неке болести грла морао да оде у Београд, лесковачком Синоду је поднео дефинитивну оставку са места учитеља. Док је боравио у Београду, захтевао је да се у Лесковац пошаље способан учитељ. Постојала су мишљења да је Софијанац лично препоручио Јосифа Х. Костића за новог учитеља, али је вероватно да ово није тачно. Ради лечења је након Београда отишао за Беч, где је убрзо преминуо.³⁸

Јосиф Костић је рођен у Приштини 14. јула 1848. године, где је завршио основну школу. Даље је у Београду 1865. године уписао богословију и тамо завршио два разреда. Како је хтео да напредује, 1867. године је у Сомбору уписао други разред учитељске школе, међутим, ни њу није завршио. У Србију се вра-

³³ Д. Ђорђевић, „Бата Ђорђе Петковић – Стари лесковачки учитељ”, *Лесковачки зборник*, 2, 1962, 81–82.

³⁴ Исто, 83.

³⁵ Ј. Хаџи-Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима 19. века...*, 58.

³⁶ Коста Митровић, трговац из Лесковца који је трговао са Београдом, је 1861. године министру просвете у Београду донео молбу лесковачких грађана. У молби су лесковачки грађани од Министарства просвете тражили књиге за лесковачку школу. Министар просвете им је решењем бр. 3822 дао школске књиге и наставна средства, које је у Лесковац донео Коста Митровић (Ј. Хаџи-Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима 19. века...*, 58).

³⁷ Уџбеници из којих се у тада учило били су предвиђени законом којим је био прецизиран школски систем, као и сва остала питања која су се тичала живота и рада школа (Н. Јовановић, *Школа у српском друштву XIX века*, Ниш, 2007, 59).

³⁸ Ј. Хаџи-Васиљевић, *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима 19. века...*, 59.

тио 1868. године са сведочанством о завршеном другом разреду и препоруком да може да ради као учитељ у основној школи. По повратку из Сомбора отишао је у Београд, где је вероватно био именован за учитеља у Лесковцу, те је у Лесковац дошао крајем августа 1868. године.³⁹ Убрзо је у лесковачкој школи формирана и трећа учионица, 1870. године. Она је била најмања од свих, те је добила назив *мала чкоља*. Све до ослобођења од турске власти је лесковачка школа имала три учионице.⁴⁰

Школа коју је отворио Јосиф Костић значајно се разликовала од Ча Митине школе.⁴¹ Разлика није било само у уџбеницима, већ и у уређењу и методу извођења наставе. Учитељ Костић није се задовољавао пружањем само најосновнијег знања, већ је наставу у својој школи проширио. Из овог разлога је дошао у сукоб са присталицама Бугарске егзархије, који су преко нишког митесрифа, Абдурман-паше, забранили рад његове школе и употребу српских уџбеника. Међутим, већина чланова лесковачког Синода се супротставила забрани Костићевом раду и увођењу бугарске наставе, што је омогућило повратак учитеља Костића у школу. Све до ослобођења је Костић остао главни учитељ своје школе. Иако је у историји Лесковца учитељ Костић био јако угледна личност, као наставник, васпитач лесковачке омладине и борац против увођења бугарске наставе у школство, последње године живота је провео у највећој беди. Преминуо је у ноћи између 21. и 22. јануара 1900. године. У Лесковцу данас једна школа и улица носе име учитеља Јосифа Х. Костића.⁴²

Када је већ било речи о покушају увођења бугарске наставе у Лесковцу, треба напоменути да су шездесетих година XIX века Бугарска егзархистичка и грчко-фанариотска фласт пажњу усмериле ка крајевима под турском влашћу. Како би се водила брига о школама, учитељима и књигама у крајевима Отоманске империје где су живели Срби, у Београду се 1868. године формирао Одбор за школе и учитеље. Одбор је такође предлагао отварање нових школа и да Београдска богословија школује младиће из крајева под Турцима за учитеље. Притисак на Лесковац се поготово осетио 28. фебруара 1870. године, када је објављен султанов ферман о оснивању Бугарског егзархата. Убрзо је Одбор за школе и учитеље послао Милоша С. Милојевића да испита стање школа у неослобођеним крајевима за период од 1868. до 1870. године. У неколико наврата је одбор слао књиге и друга учила у лесковачки крај. На пример, 1870. године је за лесковачке ђаке послато 250 буквара и 75 других књига.⁴³

³⁹ Д. Трајковић, „Стари лесковачки учитељи (Јосиф Х. Костић, Настас и Ленка Крстић)”, *Лесковачки зборник*, 3, 1963, 173–174.

⁴⁰ Р. Требјешанин, „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”..., 354–355.

⁴¹ Овде се нова школа заправо односи на ново одељење.

⁴² В. Трајковић, „Почеци школства у лесковачком крају”..., 340–341.

⁴³ Исто, 336–337.

Следећи од лесковачких учитеља којег треба поменути јесте Настас Крстић. Рођен је у Тетову 1842. године где је завршио основну школу. Затим је средином 1857. године уписао први разред гимназије у Београду. Након што је завршио први разред гимназије, упутио је молбу Министарству просвете у којој је тражио помоћ. Министарство је на његову молбу одговорило позитивно и одредило му месечну стипендију од 42 гроша. Међутим, стипендију је примао до новембра 1861. године, након чега му је према одлуци директора била одузета, јер је фалсификовао своје белешке. Због овога је Настас поново упао у тешко материјално стање и вратио се у Тетово 1862. године, где је радио као учитељ годину дана. Затим је као учитељ отишао у Призрен и радио тамо до 15. октобра 1868. године, након чега се вратио у Тетово и радио учитељски посао до 1872. године. Оженио се Јеленом Ленком Васић, са којом је, због бекства од турског насиља, прешао у Лесковац 1872. године, без одобрења на молбу Министарству просвете од 7. јула 1872. године, којом је тражио премештај у Лесковац.⁴⁴ Због овога му је Министарство укинуло новчану помоћ, коју је до тада примао.⁴⁵

Јосиф Костић и Настас Крстић поделили су предмете по својим одељењима. Оба учитеља су била у добрим односима са тадашњим истакнутим Лесковчанима. Одлично су се слагали и и заједно се борили против представника Бугарске егзархије, архимандрита Теодосија.⁴⁶ Након скоро 5 година рада у Лесковцу, због страха од турских одмазди, породица Крстић је 1877. године побегла у Београд. Међутим, крајем исте године је од стране београдске полиције Настас био упућен у Лесковац, како би обављао административне и војне дужности до 16. октобра 1878. године. Након демобилизације, Настас Крстић је кренуо да ради као учитељ у првом и другом разреду лесковачке основне школе. Учитељ Крстић је живот завршио у Београду 1918. године.⁴⁷

Што се Ленке Крстић тиче, о њој је понешто већ речено у тексту горе. Завршила је други разред Више Женске школе. Како је заједно са својим супругом дошла у Лесковац, отворила је прву женску основну школу у граду и одмах је приступила организовању наставе за женску децу. Када је Настас први пут био постављен за учитеља, тада је и Ленка била постављена за учитељицу сва четири разреда женске основне школе. Од тешке болести је преминула 6. априла 1882. године.⁴⁸

У женској основној школи предавало се све што је потребно мајкама и домаћицама за живот. Према Глиши Костићу, васпитање и женски рачун били

⁴⁴ Према Д. Трајковићу, могуће је да је Ленка у Лесковац дошла пре Настаса, јер јој је новембра 1872. године додељена помоћ од 20 дуката као учитељици у Лесковцу, док о Настасовој новчаној помоћи података није било (Д. Трајковић, *Стари лесковачки учитељи...*, 181). Према С. Војиновићу, овај податак није тачан (С. Војиновић, „Ленка и Настас Крстић”, *Лесковачки зборник*, 21, 1981, 307–308).

⁴⁵ С. Војиновић, Ленка и Настас Крстић..., 307–308.

⁴⁶ Д. Трајковић, *Стари лесковачки учитељи...*, 181–182.

⁴⁷ С. Војиновић, Ленка и Настас Крстић..., 309–311.

⁴⁸ Исто, 308–310.

су главни предмети, мада ни остали предмети нису били занемарени. У суштини, женска основна школа спрема је девојчице за улогу будућих мајки.⁴⁹ Женска основна школа је такође примала помоћ од стране Одбора за школе и учитеље. На једном списку школа којима је требало послати књиге, од 6. јануара 1874. године, помиње се одвојена женска од мушке школе. Према том списку, за ове школе је требало послати 80 буквара и по 30 примерака других школских књига.⁵⁰

На крају, треба поменути још двојицу лесковачких учитеља, који су свој учитељски рад започели за време турске владавине, Спиру Здравковића и Ставру Кочића. Спира је рођен у Лесковцу, где је постао учитељ лесковачке школе након одласка учитеља Ча Мите. Убрзо је уписао Београдску богословију, те је напустио Лесковац (након ослобођења и када је постао ђакон се вратио у Лесковац). Спиру је на место учитеља заменио Ставра Кочић, један од ученика Јосифа Костића, који је радио као учитељ до ослобођења од турске власти. Након ослобођења је заједно са учитељем Бата Ђорђевићем прешао да ради у општинску управу.⁵¹ Одмах након ослобођења 1878. године, Ча Митина школа се организовала према тадашњем закону о основним школама, те су се отворила још неколико одељења. Тада је у лесковачку школу дошло још неколико учитеља и учитељица, међу којима је био и Настас Крстић.⁵²

Закључак

Развој школства у Лесковцу од почетка XIX века, па до 1878. године представља један важан период за просветни напредак лесковачког краја. Тешки услови, као што су епидемије куге, угњетавања од стране турских власти и лоша економске ситуација, нису успели да спрече развој школства у Лесковцу. Од коришћења манастирског метода подучавања, заснованог на меморисању црквених текстова без разумевања, до постепеног увођења модернијих метода и наставних средстава, образовни процес у Лесковцу је прешао изазован пут. Велику улогу у том процесу одиграли су учитељи Даца, Ча Мита, Бата Ђорђе, Симеон Софијанац, Јосиф Х. Костић, Настас и Ленка Крстић. Поред учитеља, велики значај су такође имали и црквени Синод, као и помоћ од стране Министарства просвете. Захваљујући њиховом раду, функционисање и развој лесковачке школе су и те како били могући.

Без обзира на све околности, долазак свих наведених учитеља и тражене помоћи од Министарства просвете недвосмислено показују значајну просветну свест лесковачког становништва. Као симбол тог времена, Ча Митина школа („Ча

⁴⁹ Г. Костић, *Ча Митина школа*, 96.

⁵⁰ В. Трајковић, „Почеци школства у лесковачком крају”..., 337.

⁵¹ Исто, 342.

⁵² Г. Костић, *Ча Митина школа*..., 98.

Митина чкоља”) представља историјски споменик једног периода у коме је Лесковац, чувајући своју индивидуалност, почео да гради темеље модерног школства.

Литература

- Војиновић, Станиша. „Ленка и Настас Крстић”. *Лесковачки зборник*, 21, 1981, 307–312.
- Ђорђевић, Драгољуб М. „Бата Ђорђе Петковић – стари лесковачки учитељ”. *Лесковачки зборник*, 2, 1962, 81–87.
- Ђорђевић, Живојин. *Школе и љросвешћа у Србији 1700–1850*. Београд 1950.
- Јовановић, Наталија. *Школа у српском друштву XIX века*. Ниш 2007.
- Костић, Глиша. *Ча Мишиина школа*. Београд 1898.
- Стојановић, Радмила. „Изглед Лесковца за вријеме Турака”. *Лесковачки зборник*, 7, 1967, 47–53.
- Стојанчевић, Владимир. „Велике епидемије куге у крајевима југоисточне Србије”. *Лесковачки зборник*, 13, 1973, 13–22.
- Стојанчевић, Владимир. „Друштвени и економски положај српског становништва у Лесковачкој нахији непосредно по гушењу устанка 1841. године”. *Лесковачки зборник*, 10, 1970, 43–52.
- Стојанчевић, Владимир. „Из историје лесковачког краја у другој четвртини XIX века”. *Лесковачки зборник*, 6, 1966, 89–96.
- Стојанчевић, Владимир. *Југоисточна Србија у XIX веку (1804–1878)*. Ниш 1996.
- Стојанчевић, Владимир. „Прилог познавању школских прилика у лесковачком крају пред ослобођење 1878. године”. *Лесковачки зборник*, 5, 1965, 44–47.
- Трајковић, Верољуб. „Почеци школства у лесковачком крају”. *Лесковачки зборник*, 43, 2003, 335–342.
- Трајковић, Драгољуб. „Стари лесковачки учитељи (Јосиф Х. Костић, Настас и Ленка Крстић)”. *Лесковачки зборник*, 3, 1963, 173–185.
- Требјешанин, Радош. „Зграде основне школе у Лесковцу током XIX века”. *Лесковачки зборник*, 26, 1986, 351–358.
- Хаџи-Васиљевић, Јован. *Просвешћене и љолијичке љирике у јужним српским обласима 19. века*. Београд 1928.